

Miroslav PERIŠIĆ, *Valjevo; Grad u Srbiji krajem 19. veka (1870-1903)*, Beograd - Valjevo 1998., 388. str.

Knjiga pod gornjim naslovom, bez obzira na vremenski odmak, zaslužuje pozornost čitateljstva i znanstvene javnosti u Hrvatskoj. Prostorno bavi se Valjevom, na mikrorazini, čaršijom koja postupno izrasta u urbanu sredinu otvorenu srednjoeuropskim utjecajima, vremenski ograničenu zadnjim desetljećima 19. stoljeća. Uz predgovor i autorov uvod, sadrži četiri glavne cjeline, podijeljene na niz manjih poglavlja, pogovor i nekoliko stranica slikovnog materijala, reprodukcija razglednica i starih fotografija. Pisana je stilski kvalitetno, s mjerom, poštujući znanstvenu metodologiju, kritično i objektivno.

Grad i građanin - zaboravljene teme srpske historiografije (11.-25.) uvodno su Perišićevo objašnjenje kojim razlozima se vodio prigodom pisanja teksta, na koje je probleme nailazio i kojim se metodama i načelima rukovodio prilikom pisanja ove sinteze društvene povijesti.

Uvodno poglavlje *Lepa varoš po položaju (27.-33.)* detaljno prostorno ubicira Valjevo. Prva velika cjelina *I varoš i grad (35.-89.)* daje potpuniju sliku pokušaja trasiranja moderne cestogradnje, teškoće Valjeva smještenog ni blizu ni daleko, lokalitet kojeg zbog loših putova mimoilaze veća gospodarska ulaganja, a budući da su istodobno granice na Dunavu i Savi i važni plovni putovi objektivno grad je tom udaljenošću zakinut. Bez obzira na detaljno spomenute sve poveznice planirane komunikacijske izgradnje ovo bi poglavlje bilo preglednije da je popraćeno adekvatnim zemljovidima Valjeva i bliže okolice, ili planovima željezničkih trasa. Saznajemo da je grad otvoren prema istoku, da je na bogatim rudnim ležištima, da ima četiri rijeke, a neriješenu opskrbu dobrom pitkom vodom, znamo koliko je sati trajao put od Beograda ili Obrenovca, u kakvim mehanama su putnici mogli odsjesti, čime se okrijepiti i slične crte iz svakodnevnog života. Nabraja okolna sela, političke, upravne i statusne promjene. Premda autor koristi preciznu riječ *smjena stanovništva*, ipak ocjena o jednostavnom zauzimanju komada *ničije zemlje* zaslužuje bar spomen o bivšim (turskim) vlasnicima. Demografska situacija gdje je 40% brakova bez djece trebala bi detaljniju obradu i spomen, premda bi se iz teksta shvatilo da je tomu tako djelomice i zbog prevelike razlike u godinama supružnika (redovito 10.-15.).

Drugo poglavlje *Vreme kada su ljudi oblikovali grad (93.-178.)* bavi se institucijama koje pomažu nastanak urbane kulture u Valjevu. Autor modernizacijske tokove prati širim, premda ne uvijek djelotvornim planom opismenjavanja, osnutkom osnovne škole i gimnazije koja je dovela ljude visoke kulture, uljudnih manira i stranih jezika, djelovanjem crkve u koju osim u dane velikih blagdana nije dolazio nitko osim školske djece, frekventnim i uglednim sudom koji je kroz to razdoblje očito imao pune ruke posla, te već solidno prosvijećenom zdravstvenom razinom, budući da grad dobiva bolnicu i apoteku čiji će ljekar biti ocijenjen kao jedan od najuglednijih ljudi u gradu. U drugom dijelu prati plansko uređenje vodotoka, nastanak novih ulica, sistematsku gradnju i uvođenje elektrifikacije, neposredno i brzo nakon Beograda. Perišić razlikuje tursku statičnu kulturu intaktnu vjekovima i modernu europsku prema kojoj se očito odnosi sa simpatijama.

Treće poglavlje pod naslovom *Vreme kada je grad formirao građanina (179.-286.)* prati građanstvo, ono koje definira kao svojvrnog adresata onih modern-

izacijskih tokova koje je prije spomenuo. Treba istaći da autor mimoilazi dvije skupine onih koji samo obitavaju u gradu ne dijeleći njegove kulturološke sadržaje, jedne s pozicije čekanja brze asimilacije, a druge skorog povratka na selo. Posebnu dimenziju daje važnosti naraslog političkog života, ocjenjujući Valjevo kao živu političku sredinu, donosi popise zastupnika, predizborna sukobljavanja, žandarske intervencije. Potom prati životopise učitelja, opisuje bijedu u kojoj su živjeli, obveze koje su morali svladavati, nešto bolji standard i veći ugled gimnazijskih profesora. Svjestan činjenice da su tisak i knjige uglavnom čitali i nabavljali malobrojni pismeni ljudi lapidarnim opisom izvlači život Valjeva iz njegovih prvih novina *Glasonoš*e pokrenutih 1885. Tu je potom i uvođenje javnog decimalnog vaganja namirnica, legalističko moderniziranje. Ovdje saznajemo da u gradu nije moguće klati stoku kad se komu sviđi, bacati smeće, da se daju satovi glazbe i organiziraju kazališne predstave, ljudi se upućuju u bolje kuhanje namirnica, održavanje odjeće, daju im se ponude za besposlicu, otvaraju neke novi vidici kojih se scene nipošto ne završavaju na prvim okolnim brdima. Perišić registrira početke sporta i fotografija. Visoku razinu valjevskih gimnazija možda najbolje ocrtava činjenica da je početkom 20. stoljeća bila preplaćena na devet međunarodnih časopisa, od toga sedam na njemačkom jeziku.

Četvrto poglavlje naslovljeno *Svakodnevica* (287.-324.) približava nam mentalitet ljudi tog doba, njihove stavove, kulturološke fenomene, akulturaciju, način odijevanja i ishrane, vlažne i zamračene kuće u kojima su obitavali, škrtu i uskogrudnu sredinu, javno mnijenje i sveprisutne glasine, naglašenu patrijarhalnu crtu i uspješne trgovačke ljude. Na dobro odabranom primjeru popisa jedne trgovine pokazuje cjenik osnovnih prehrambenih sredstava tako da znamo da je sol dvaput jeftinija od brašna, brašno dvaput jeftinije od šećera, a ajvar je svakako luksuz, jer mu cijena osam puta nadilazi kilogram šećera i slično. Premda su u tekstu, na drugim mjestima, spomenute zarade lokalnog ljekarnika, učitelja, svećenika i bogatih trgovaca, ovdje bi dobro došao popis zarada ostalih službi iz godišta od kad je popis kako bi se adekvatno usporedila platežna moć većine stanovništva. Vjerojatno je i ocjena o dvorištima prepunim cvijeća pretjerana.

U zaključku (325.-330.) naslovljenom *Grad bez funkcije* autor ponovno nabraja glavne istražene cjeline i zaključne misli. Osim zaključka na engleskom jeziku, knjiga sadrži i faktografski zanimljive slikovne priloge (337.-352.) iscrpan popis izvora i literature (353.-362.), kazalo osobnih imena (363.-374.) te *Pogovor* dr. Ljubodraga Dimića (375.-382.) i bilješku o autoru (383.).

Zaključno treba naglasiti da je Perišićeva knjiga lišena ideologije, jednostranih stavova i stereotipa. Žandari nisu omiljeni, političari gledaju vlastite interese, hajduci su zlonamjerni razbojnici, bivši katolički svećenik Đuro Kozarac je zaslužan, a nerazumno protjeran iz grada. Svijet je to u kojemu je ipak rijetko i nezamislivo da odvjetnik ne izda potvrdu o primljenom novcu, svijet je to ureden po legalističkim normama čije se odsustvo tako često uzima kao tipična kulturološka odrednica Balkanca. Društvo novog tipa koje lančano djeluje na grad kao i on na njega. Autor očito voli grad o kojemu piše, ali ga to ne sprečava da naglasi nedostatak, izbjegne predrasude i ne pretjera. Sadržajem i pristupom, novim smjernicama i naglascima na društvu ovo djelo moderne srpske historiografije svakako se može ocijeniti kao zrelo i vrijedno nasljedovanje.

MARGARETA MATIJEVIĆ